

PIOTR FAST*

Uniwersytet Śląski (Polska)

ORCID: 0000-0002-4158-671X

Władza — etyka — egzystencja (uwagi o powieści Piotra Aleszkowskiego *Twierdza*)

Power — ethics — existence (comments on the novel *Fortress* by Piotr Aleshkovsky). Using metaphorical connotations terms functioning within postcolonial theory, the author analyzes mechanisms ruling the world of the novel *Fortress* (Крепость) by Piotr Aleshkovsky.

Keywords: Postcolonial theory, internal colonisation, Piotr Aleshkovsky, *Fortress*

1

Pewien mój nad wyraz wykształcony i odczytany kolega — niezwykle aktywny naukowiec i krytyk, który w literaturze poszukuje przede wszystkim „wartości” — gdy zarzuciłem mu, że opisuje metafory metaforami, odparł, że wierzy w ich poznawczą siłę. Niezależnie od pretensjonalności i nadmiernej patetyczności tej enuncjacji przyszła mi wówczas do głowy nadto może oczywista myśl, że przecież tak naprawdę mnóstwo literaturoznawczych terminów czy wręcz całych ideowych koncepcji teoretycznych to konstrukty posiłkujące się myśleniem metaforycznym.

W znacznej mierze to, co mówię, dotyczy także teorii postkolonialnej (czy szerzej — badań postkolonialnych), która pierwotnie podejmowała trud uporządko-

* **Adres do korespondencji:** Spokojna 2, 41-205 Sosnowiec. **E-mail:** piotr.fast@gmail.com.

wania zjawisk podrzędności–nadrzędności w relacjach kultur kolonizujących i kolonizowanych. Z czasem jednak stała się dość wygodnym wytrychem do otwierania wielu drzwi — wypracowane przez nią instrumentarium pojęciowe i teoretyczne zaczęto aplikować do najróżniejszych sytuacji, kiedy nawet samo pojęcie teorii postkolonialnej stało się metaforycznym panaceum¹ służącym diagnozie i terapii chorób o etiologii zupełnie odmiennej od tych, które zrodziły koncept Franza Fanona, Edwarda Saída, Homiego Bhabhy i podążających za nimi licznych pomysłowych i pracowitych badaczy kultur postkolonialnych *sensu stricto*.

Diagnozę tę świetnie ilustruje ewolucja tej koncepcji w naszym kraju, gdzie spore grono badaczy w trwającej przez kilka lat dyskusji wypracowało „polski wariant” postawy metodologicznej, wiodący do powstania bardzo interesującego konceptu badań postzależnościowych, który zaowocował dobrze znanymi badaczom tej problematyki, niezwykle ciekawymi i inspirującymi pracami teoretycznymi i interpretacyjnymi.

W badaniach rosyjskich, jeszcze dość nielicznych, także podważano zasadność prostej aplikacji pojęć wypracowanych w „klasycznej” teorii postkolonialnej do opisu relacji kultury rosyjskiej i podbijanych przez Rosję kultur ościennych. Kontestowano wręcz sensowność traktowania rosyjskiej ekspansji kulturowej, politycznej i ekonomicznej jako procesu kolonialnego. Niezależnie jednak od tego, komu przyznamy w tej materii słuszość, należy się zgodzić, że żywotność i intelektualna atrakcyjność zachodnich koncepcji wyrastających głównie z *Orientalizmu* Edwarda Saída zrodziły refleksję nad specyfiką rosyjskiego kolonializmu i doprowadziły do stwierdzenia konieczności podjęcia analizy odmienności sytuacji Rosji i podbijanych przez nią kultur od modelu kolonialności „zachodniej”. Postkolonialność postsowieckiego świata — do pewnego stopnia metaforyczna, w cudzysłowie, taka jak zdiagnozował ją Terry Eagleton — i mentalność Rosjan wyrastająca z „kolonialnej” przeszłości (ciekawe, nawiasem mówiąc, dlaczego nie mówimy także o terażniejszości?) stały się obiektem ciekawych uzmysłowień, których autorką jest w Rosji przede wszystkim Madina Tłostanowa². Już tytuł jednego z jej artykułów poświęconego zagadnieniom relacji między rosyjskimi fantazmatami, odrzucający tożsamość postsowieckości, postkolonialności i postimperialności, pokazuje interesujące zniuansowanie tego rodzaju problematyki. Z inspiracji postkolonialnych wyrosła także operująca analogiczną metaforyką, bardzo inspirująca i dająca szansę na jednorodnie metodologicznie omó-

¹ Zjawisko to omawia interesująco Terry Eagleton w eseju „Postkolonializm i »postkolonializm«”, przeł. M. Golinczak, J. Maciejczyk, *Nowa Krytyka* 2011, nr 26–27, s. 331–335.

² W takich pracach jak na przykład „Деколонизальный проект: от политической деколонизации к деколонизации мышления и сознания”, *Личность. Культура. Общество* 4, 2008; 1, 2009; „Постсоветское ≠ постколониальное ≠ постимперское, или Что делать после конца истории?”, *Личность. Культура. Общество* 13, 2011. Por. polski przekład tej pracy „Postsowieckość ≠ postkolonialność ≠ postimperialność, czyli co robić po końcu historii?”, przeł. P. Fast, *Er(r)go. Teoria. Literatura. Kultura* 2015, nr 2.

wienie różnych postzależnościowych aspektów kultury rosyjskiej koncepcja „wewnętrznej kolonizacji”, wypracowana głównie przez Aleksandra Etkinda³.

Ta ostatnia kategoria jest w moim przekonaniu szczególnie przydatna, gdyż dzięki niej w zakres badań postzależnościowych wchodzi cała grupa zagadnień dość już odległych od problematyki politycznej, społecznej i ogólnokulturowej, sytuujących się w domenie wewnętrznych kwestii dzieła literackiego, w szczególności poetyki. Literatura stała się bowiem w znacznym stopniu zwierciadłem postkolonialnych, postimperialnych i postsowieckich fenomenów, przepracowując w formach artystycznych fantazmaty stanowiące dziś w Rosji źródło narodowych kompleksów i zastępując w dziele ich eksplorowania badania akademickie — głównie socjologiczno-kulturowe. Madina Tłostanowa diagnozuje tę sytuację jednoznacznie: „Dzisiaj [...] najbardziej udane przykłady zdekolonializowanego bycia i wiedzy w estetycznych formach można znaleźć w sferze sztuki, literatury, teatru i filmu, nie zaś w środowisku akademickim”⁴. Wydaje mi się, że stwierdzenie to stanowi dość jednoznaczny postulat badawczy, projektujący jakże ważny wycinek studiów inspirowanych myśleniem postkolonialnym, które winny podjąć trud opisanego i zinterpretowania symbolicznych form, w jakich w literaturze i innych sztukach semantycznych przejawiają się elementy (post)kolonialnej świadomości. Stanowią one bowiem refleks nieświadomianych idei i generowanych przez nie postaw oraz zachowań, które są rezultatem nieprzepracowanych, lecz mocno utrwalonych w społecznej nieświadomości postaw zależnościowych — skomplikowanego splotu poczucia wyższości i kompleksu niższości charakterystycznego dla współczesnych Rosjan⁵. Ów konglomerat sprzecznych motywacji psychologicznych wydaje się nad wyraz widoczny na przykład w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej.

Wszystkie te problemy, co dość naturalne, znajdują odbicie w tekstach kultury, najwyraźniej natomiast dają się zaobserwować w literaturze. Kultura symboliczna wypracowuje własne formy odzwierciedlania owej zbiorowej nieświadomości, metaforyzuje świat w opisie i przekształca jego pozornie obiektywny wygląd w artystyczną wizję, skrywającą czy odzwierciedlającą i modelującą w charakterystykach postaci, przebiegach fabularnych, sposobach obrazowania, technikach narracyjnych koherentny obraz świata. Świat przedstawiony w dziele literackim jest artystycznym ekwiwalentem idei rządzących światem realnym. Postawy postzależnościowe stają się rodzajem generatora artystycznych rozstrzygnięć — analiza dzieła daje więc szansę na zrekonstruowanie idei, które organizują świat realny.

³ Zob. przede wszystkim jego obszerną monografię *Внутренняя колонизация. Имперский опыт России*, Moskwa 2013; oraz niemal tysiącstronicowy tom *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, red. А. Эткинд, Д. Уффельманн, И. Кукулин, Москва 2012.

⁴ M. Tłostanowa, „Postsowieckość...”, s. 155.

⁵ Tłostanowa pisze o tym tak: „Rosja prezentuje się [...] jako szczególny rodzaj imperium — Janus o dwóch obliczach: na jednej z jego twarzy, zwróconej ku Zachodowi, dostrzec można brak pewności siebie, na drugiej, zwróconej na Południe i Wschód widnieje obraz karykaturalnie cywilizatorski” — *ibidem*, s. 150.

2

Nie zagłębiając się zbyt w analizę sytuacji badań postkolonialnych i post-imperialnych w kulturze rosyjskiej (choć są to naturalne konteksty myślowe tego szkicu), spróbuję, korzystając z kilku stosowanych w tego rodzaju studiach metafor, krótko omówić pewne aspekty stosunkowo nowej powieści, która w roku 2016 została laureatem Rosyjskiego Bookera i jednej z ważniejszych rosyjskich nagród literackich „Национальный бестселлер”. Mowa o utworze *Twierdza* (*Крепость*, 2015) Piotra Aleszkowskiego. To pisarz w Polsce niemal nieobecny. Mamy bodaj tylko jeden przekład jego niewielkiego opowiadania opublikowanego w „Literaturze na Świecie” ponad dwadzieścia lat temu⁶. W Rosji natomiast jest dość znany (może ma na to pewien wpływ fakt, że jest bratankiem znanego pisarza Juza Aleszkowskiego i zięciem Natana Eidelmana) i kilka jego powieści zyskało sporą popularność⁷, którą zawdzięcza w znacznym stopniu swego rodzaju sensacji, jaką stało się nieprzyznanie mu (jak piszą niektórzy krytycy: na skutek intryg⁸) w 1994 roku Rosyjskiego Bookera za powieść *Жизнеописание Хорька*. *Twierdza* spotkała się ze skrajnie zróżnicowanymi reakcjami krytyki — od zachwytu po zarzuty grafomanii i schlebiana prymitywnym oczekiwaniom popularnego odbiorcy⁹. Nie będę się jednak zajmował tutaj zaletami czy wadami tej powieści ani zasadnością ocen poszczególnych krytyków. *Twierdza* Aleszkowskiego interesuje mnie wyłącznie jako tekst, w którym przejawia się problematyka stwarzająca możliwość interpretacji z perspektywy (post)kolonialnej czy (neo)imperialnej.

Warto w tym kontekście odnotować obserwację dość zasadniczą dla tej problematyki — mianowicie, że w dzisiejszej rosyjskiej świadomości dochodzi do „kodowania różnych odmian postaw imperialnych jako postkolonialnych”¹⁰. Prowadzi to do konstatacji, że oba wskazane rodzaje idei i zachowań mają łączący je archisem, który — nieco sprawę upraszczając — można zinterpretować jako relacje podpo-

⁶ P. Aleszkowski, „Błogosławieństwa”, przeł. J. Czech, *Literatura na Świecie* 1996, nr 11–12, s. 139–146.

⁷ To między innymi takie utwory jak *Старгород*, *Владимир Чигринцев*, *Седьмой чемоданчик*, *Рыба*, *Институт сновидений*.

⁸ „Петр Алешковский: Жизнь стало душно”, Rozmowa prowadzi Olga Timofeewa, *Новая газета* 25.11.2015 (nr 130), <https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/11/25/66523-petr-aleshkovskiy-zhit-stalo-dushno> (dostęp: 13.05.2018).

⁹ Symptomatyczne są w tym względzie na przykład następujące recenzje: A. Кузьменков, „Средняя температура по больнице”, *Урал* 2017, nr 1, <http://magazines.russ.ru/ural/2017/1/srednyaya-temperatura-po-bolnice-pr.html> (dostęp: 2.06.2018); И. Богатырёва, „Финальный побег (Петр Алешковский, «Крепость»)”, *Новый мир* 2016, nr 3, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2016/3/finalny-pobeg-pr.html (dostęp: 2.06.2018); Д. Облинова, „Петр Алешковский, Крепость”, *Звезда* 2016, nr 12, <http://magazines.russ.ru/zvezda/2016/12/petr-aleshkovskij-krepost.html> (dostęp: 2.06.2018); А. Жучкова, „Мышь, увеличенная до размеров слона. «Крепость» П. Алешковского”, *Вопросы литературы* 2017, nr 6, <http://magazines.russ.ru/voplit/2017/6/mysh-velichennaya-do-razmerov-slona-pr.html> (dostęp: 2.06.2018).

¹⁰ М. Пюстанова, „Postsowieckość...”, s. 148.

rządkowania: kolonizującego i kolonizowanego, centrum i peryferii, posiadającego władzę i podporządkowanego władzy itp. Wniosek z tego taki, że wszelkie przejawy zależności są sposobem metaforyzowania (neo)imperialności i (neo)kolonialności, działając na zasadzie metonimii lub synekdochy.

3

Przyjrzyjmy się z tej perspektywy kilku elementom powieści Piotra Aleszkowskiego, szukając w nich przejawów różnych form zależności, które można opisać w kategoriach kolonialnych/imperialnych.

Główny bohater powieści — Iwan Siergiejewicz Malcow — jest człowiekiem o ogromnych zaletach etycznych. Pracując jako archeolog w muzeum w niewielkim, lecz bardzo starym mieście, oddaje się swojej pracy niezależnie od niewielkich profitów i przeszkód, których nie szczędzą mu uwikłani w walkę o pieniądze i wpływy konkurenci i przełożeni. Nie rozumiejąc jego idealistycznej postawy, żona odchodzi od niego i wiąże się z obrotnym konkurentem bohatera. Żywiący do niego urazę dyrektor muzeum zwalnia Malcowa z pracy. Pomocną dłoń wyciąga miejscowy oligarcha, który ceni profesjonalizm i niezależność archeologa, ale chce równocześnie wykorzystać go do swoich celów. Malcow odcina się od tych wszystkich uwikłań i opuszcza miasto, przenosząc się na wieś do dawnego domu rodziców. Zawodowe i związane z nimi rodzinne perypetie bohatera to jeden z trzech wątków powieści. Drugi zawiera opis jego pobytu w upadającej współczesnej wsi, trzeci natomiast to losy domniemanego przodka Malcowa z czasów mongolskiego panowania na Rusi, stanowiące zawartość jego snów i narkotycznych wizji (ten wątek pominę).

We wszystkich tych wątkach podkreślana jest niezawisłość Malcowa (i będącego jego „ideowym” odpowiednikiem bohatera opowieści historycznej) oraz jego szczególnie podkreślane w powieści dążenie do realizowania wysokich wartości. Malcow oddaje się bowiem pełnemu pasji i samozaparcia badaniu historii, przeciwstawiając się w tej działalności przyjętym we współczesnej Rosji obyczajom — dążeniu do materialnej pomyślności, nieuczciwości w korzystaniu z publicznych pieniędzy, kręctwu, nepotyzmowi, bezwzględności w realizacji prywatnych celów itp. Malcow jest w tym względzie postacią kryształową, skrupulatnie przestrzega bowiem norm etycznych, nie podporządkowuje się powszechnie przyjętym regułom fałszywej lojalności wbrew prawu i uczciwości. Co naturalne, w rezultacie zostaje wypchnięty ze wszystkich spójnych grup, traci też porozumienie z żoną, która grając nie fair, pozbawia go także prawa do mieszkania. Presja wartości zewnętrznych wobec wyznawanych przez bohatera jest projekcją reguły podporządkowania. Malcow staje się Innym-Obcym. Jego postawa zaczyna przypominać, jak odnotowano to w krytyce¹¹, zachowania bohatera słynnego dramatu Aleksandra Gribojedowa *Mądryemu*

¹¹ И. Богатырёва, „Финальный побег...”.

biada. Podobieństwo to polega na wyraźnie zmanifestowanym dążeniu do prawdy i podporządkowania się normom etycznym przy równoczesnym przeciwstawieniu się powszechnie obowiązującym regułom postępowania — nieuczciwości, głupocie, prywacie itp. Warto przypomnieć, że bohater Gribojedowa zostaje ostatecznie uznany za wariata i zamknięty w szpitalu psychiatrycznym.

Wyznawane przez Malcowa zasady i zachowania kolidujące z oczekiwaniami i interesami różnych grup nacisku stawiają go w sytuacji nie tyle Innego, ile wręcz Wroga. Bezwzględna, wyidealizowana uczciwość i poświęcenie bohatera obnażają bowiem nieuczciwość i sprzeniewierzenie się normom etycznym jego antagonistów, co stawia ich w sytuacji wyraźnego dyskomfortu. Poza tym Malcow po prostu zagraża ich interesom. Rola subalterna, jak definiują to badacze postkolonialni, stawia bohatera w sytuacji wewnętrznej kolonizacji — niezależnie od słuszności wyznawanych przez niego poglądów i zasadności podejmowanych działań wszystko, co głosi i robi, traktowane jest jako złe, niezrozumiałe i na dodatek niebezpieczne. Oficjalność — a warto pamiętać, że w świecie powieści jest ona reprezentowana nie tylko przez prowincjonalne władze i miejscowych ludzi biznesu, lecz także przez przedstawicieli władzy centralnej — kolonizuje, podporządkowuje lokalne interesy mierzone przez Malcowa kategoriami prawdy, słuszności, uczciwości. Co więcej, uderza wprost w wyznawane przez niego wartości. Władza kolonizująca myślenie i działanie człowieka, subiektywną prawdę jednostki, utożsamianą z ufundowanymi historycznie i etycznie wartościami lokalnego subalterna, definiowana jest dzięki jego oczywistym w naszym kręgu kulturowym wartościom etycznym jako przemoc, opresja, Obcość.

Podobnie, choć oczywiście w kręgu innych wartości, kreowany jest system aksjologiczny „wątku wiejskiego”. Aleszkowski wpisuje się w tych partiach powieści w dość wyraźnie obecną we współczesnej prozie rosyjskiej tendencję do prezentowania degradacji i degeneracji pokoleń wiejskiej wsi. Wystarczy przypomnieć charakterystyczne w tym względzie, bardzo poczytne i wysoko oceniane przez krytykę oraz nagradzane powieści: *Jeltyszewowie* (Елтышевы, 2009) Romana Sienczina czy *Wieśniak i teenager* (Крестьянин и тинейджер, 2011) Andrieja Dmitrijewa.

Malcow trafia bowiem do wsi, w której światło widać wieczorem tylko w dwóch chatkach — po jego przybyciu w trzech. Jedną z nich zamieszkuje kobieta będąca wcieleniem rdzennych wyidealizowanych tutaj wartości rosyjskiego chłopstwa (podobnie jak wyidealizowana jest w całej powieści postawa Malcowa). Tak wyraźna degeneracja wsi, jak przedstawia to Aleszkowski, jest objawem zmian czy zdeprecjonowania dawnych wartości — nowoczesność skolonizowała wieś. Neoliberalna polityka i ekonomia doprowadziły do wypchnięcia obyczajów i religijnie ufundowanych wartości wsi poza margines postępu. Poznanie reguł rządzących dawną wsią, uznanie ich za anachroniczne, doprowadziły do jej kompletnej degeneracji. Skolonizowanie głębokiej duchowości i wspólnotowości dawnej rosyjskiej wsi zdeformowało ją także w wymiarze etycznym i ekonomicznym. Wieś stała się obca nowej Rosji. Wewnętrzna kolonizacja polegająca na odrzuceniu rdzennych wartości przebudo-

wała, a raczej zrujnowała rosyjską wieś, będącą dawniej ostoją etyczności. Obraz to nad wyraz naiwny, ale wyraźnie przenoszący myśl o kolonizacyjnych zabiegach i fatalnych w skutkach konsekwencjach tego rodzaju procesów.

Interesująco z tej perspektywy wyglądają rola i życie w tej wsi bohatera powieści. Podobnie jak w mieście nie umie on przyjąć obowiązujących tam reguł. Irina Bogatyriowa słusznie zauważa, że „Malcow, który jakoby nie rozumiał nie wiadomo skąd wziętych praw kapitału w mieście, nie jest także w stanie pojąć starych, ukształtowanych przez setki lat reguł rządzących wsią”¹². To bardzo ciekawy motyw, deformujący rozumienie wewnętrznej kolonizacji. Zachowanie Malcowa, jego interpretacja obu tych aspektów rzeczywistości prowadzi do zastanawiającej konstatacji. Oto bowiem nowe prawa kapitału (władzy) upodrzedniają lokalne wartości, deprecjonują je i powodują, że tego rodzaju zewnętrzny wobec bohatera czynnik prowadzi do jego odmowy uczestniczenia w nowej, dopiero co ukształtowanej rzeczywistości, to pierwszy etap opisanego przez Aleszkowskiego proceduru. Odrzucenie kolonizującej opresji staje się podstawą decyzji bohatera o powrocie do pierwotnego, źródłowego dla jego tożsamości świata wsi, symbolizującego w jego wyobraźni wartości usankcjonowane w Rosji przez pokolenia. Ważne jest jeszcze przy tym, że Malcow zamierza się tam oddać pracy naukowej, którą traktuje jako wartość samą w sobie. Rezultat tej decyzji jednak go rozczarowuje. Wieś nie jest już w żadnej mierze siedliskiem oczekiwanych wartości. Skolonizowana przez nowoczesność, zdegenerowana wcześniej przez zideologizowaną rabunkową gospodarkę kołchozową, opustoszała, opuszczona przez ludzi, którzy samobójczo ulegli złudzeniu o przewadze cywilizacyjnej nowoczesności, stała się miejscem pustym, wyzbytym duchowości, niesprzyjającym twórczej pracy. Imperialna centrala odebrała jej jakąkolwiek wartość, wysłała wszelkie dobra i pozostawiła ją w stanie wegetacji. Oba światy, w których obracał się Malcow, straciły znaczącą dla niego tożsamość. Bohater myśli o tym z przesadnym odcieniem patosu: „Красоту и изящество сменила суровость, восторжествовавший повсюду штамп исключил бытовавшую прежде многоликость”¹³. Ekwivalentem owego bez-życia jest na wsi powszechny alkoholizm, który zresztą urasta do rangi czynnika znaczącego w semantyce całej powieści.

Malcow także jest bowiem okresowym alkoholikiem. W chwilach zapaści, utraty poczucia sensu, wiary w szansę na realizację wyznawanych wartości, człowiek ten wpada w alkoholowe „ciągi”. Jego świadomość (czy nieświadomość) jest rozdwojona. Z jednej strony jest człowiekiem idei, wysokiej etyki, poczucia odpowiedzialności za swój świat, za tożsamość z historią narodu i ludzkości. Z drugiej natomiast na podobieństwo wykreowanych przez Gogoła czy Dostojewskiego sobowtórów, istnieje w dwóch pozornie wykluczających się postaciach. Jego wyalienowanie, wyobcowanie od nowego świata i krach w poszukiwaniu tożsamości dawnego są formą nieświadomej kontestacji, totalnego niemal oporu przeciw wszystkiemu, co człowieka

¹² *Ibidem* [przeł. P.F.].

¹³ П. Алешковский, *Крепость*, Москва 2015, http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=14393300 (dostęp: 2.06.2018).

kolonizuje, totalizuje. Malcow, uobecniający w powieści wewnętrznego Innego — inteligenta, jest rozdarty pomiędzy legalizmem i potrzebą realizacji swojej prawdy, co prowadzi do rozdwojenia osobowości — i stąd bierze się u niego rozdwojenie na uczonego (reprezentującego etycność) i pijaka (stanowiącego domenę emocjonalności).

Nie walczy on przy tym o abstrakcyjną, anarchistyczną wolność jednostki. Obiektem jego starań jest głęboko pojęta etyczna tożsamość. „Drugie życie” bohatera, kiedy staje się on człowiekiem bezwolnym i nieświadomym, odgrywa rolę alegorii zewnętrznego świata, który opanowując jaźń człowieka, rozbija jego wewnętrzną spójność i harmonię. Aleksander Etkind, analizujący w książce o wewnętrznej kolonizacji motyw sobowtóra, postrzega go jako tekstowy ekwiwalent kolonizującej opresji. Wyobcowanie bohatera, jego podwójne istnienie jest metaforą imperialnej presji wywieranej na bohatera przez zdegenerowaną rzeczywistość. Ta degeneracja okazuje się rezultatem zawłaszczenia kulturowego i wyrugowania ze skolonizowanego świata jego oryginalnych wartości. Wyobcowanie staje się formą zmanifestowania postawy kontestacyjnej, będącej ekwiwalentem antykolonialnego oporu.

Wewnętrzna kolonizacja opisywana przez Etkinda ma w powieści Aleszkowskiego wymiar hierarchiczny. Z jednej strony imperialna centrala doprowadza do podporządkowania i upodrzednienia oryginalnej wartości lokalnej, by ta następnie, kiedy już zacznie się rządzić fałszywą świadomością, wprowadzała rozdwojenie w wewnętrznej strukturze świata wartości interioryzowanych przez nosicieli owego lokalnego dawnego światopoglądu.

Madina Tłostanowa opisuje to zjawisko z niezwykłą ostrością, postrzegając je jako tragiczny spadek po zideologizowanej sowieckiej świadomości, która weszła w kolizję z poczuciem utraty imperialnej pozycji Rosjan:

W domenie owej ciemnej strony sowieckiej nowoczesności został wykonstruowany sowiecki obywatel drugiego gatunku — nie bacząc na internacjonalistyczne slogany, uparte głoszenie dążenia do wymieszania ras zmierzającego do stworzenia przyszłego sowieckiego Metysa o nijakiej tożsamości etnicznej, ukształtowanego przez rosyjską kulturę i sowiecką ideologię. Podwójne standardy działały także w tej sferze, w której retoryce propagowano konieczność obalenia statusu kolonialnego, a w rzeczywistości budowano niewidoczne, lecz trwałe granice, mury i szklane sufity, uniemożliwiające kolonialnemu podmiotowi uzyskanie równych praw, samodzielności i równego startu w sferze edukacji, indywidualnych karier, samorealizacji. W efekcie zrodziła się skrajnie problematyczna sowiecka kolonialna tożsamość, która ma wiele wspólnego z postkolonialną, rozdwojoną negatywną samoidentyfikacją ufundowaną na braku zadomowienia i stałym byciu pomiędzy¹⁴.

Alkoholizm Malcowa staje się przejawem wewnętrznej kolonizacji — konfliktu władzy (pieniądz i podporządkowanie) i prostego człowieka — wewnętrznego subalterna — w strukturze psychiki bohatera. Owa mentalna kolonizacja doprowadzająca do rozpadu osobowości, jest, jak się zdaje, centralnym problemem analizowanym w powieści. Inną kwestią jest już to, jak Aleszkowski rozwiązuje indywidualny los

¹⁴ M. Tłostanowa, „Postsowieckość...”, s. 149.

bohatera. A czyni to w taki sposób, aby symbolizowanym przez niego wartościom nie odebrać wysokiej rangi, by wykreować w systemie aksjologicznym powieści „należytą hierarchię” odpowiadającą zmitologizowanemu rosyjskiemu standardowi duchowości i prawdy.

Autor powieści nadaje w ten sposób swojemu bohaterowi rangę odkupiciela. „Prawdziwy inteligent” (u Etkinda — Człowiek Kultury) realizuje tu topos ofiary — jego nieszczęściem jest wysoka świadomość skonfliktowana z niemożnością wcielania w życie celów, które uważa dla siebie za obowiązujące. Staje się w ten sposób wyraźnym eksponentem traumy wewnętrznej kolonizacji.

Powieść zmierza więc prostą drogą do uobecnienia syndromu ofiarniczego — Malcow jako synekdochiczny przedstawiciel rosyjskiej inteligencji staje się wewnętrznym Innym, uzyskującym rangę ofiary nowoczesności, której jedną z najistotniejszych cech jest wszechogarniająca kolonialność¹⁵. Najistotniejsze jest w tym wszystkim to, że bohater nie jest niczemu winny — jest spontaniczny, szczerzy i wierny abstrakcyjnym, dzisiaj może już nieco anachronicznym ideałom. Przeciwwstawia się w ten sposób nieuchronnemu, jak się zdaje, upodrzednieniu.

Ale właśnie dzięki temu jest ofiarą idealną. Aleksander Etkind nad wyraz przytomnie zauważa bowiem: „Ofiara to nie kara ani nie zemsta — najlepsze ofiary zawsze są niewinne”¹⁶. Aleszkowski jednak uśmierca swego bohatera, co jedna z krytyczek uznaje za posunięcie niezrozumiałe¹⁷. Wydaje mi się, że nie można się bardziej pomylić w interpretacji tej decyzji powieściopisarza. Zbędność w dzisiejszej rzeczywistości takich ludzi jak Malcow jest jedynie zewnętrznym eksponentem opresji, jakiej podlegają, natomiast Aleszkowski doprowadza swego bohatera do śmierci-nagrody, dzięki której reprezentowany przez niego światopogląd i postawa życiowa uzyskują status idealnego wzorca. Malcow nie jest taki jak „zbędni ludzie” w literaturze XIX wieku. Jego los staje się bowiem nie tyle metaforą zbędności, ile raczej wzorcem wartości, sygnałem pozycji autorskiej. Wiem, to naiwne, ale może z perspektywy autora niezbędne. Dzięki tej decyzji powieść sama staje się niejako substytutem obrzędu składania ofiary¹⁸. Rytuał ofiarniczy przywraca bowiem równowagę, kanalizuje agresję i daje grupie-subalternowi poczucie bezpieczeństwa. Celowość i sens takiej ofiary to jednak kwestia iluzoryczna. Uspokajając „obrońców prawdy”, chwilowo pocieszonych ofiarniczym rytuałem, daje ona znacznie większe pola manewru ich anta-

¹⁵ Tłostanowa diagnozuje tę sytuację w następujący sposób: „my wszyscy [...] w różnym stopniu skażeni jesteśmy formami globalnej kolonialności jako nieodłącznej cechy nowoczesności. Konsekwencją jest bezkrytyczne przyjęcie istniejącej w tym świecie hierarchii, gdzie wszyscy mają wyznaczone miejsce, i ludzie, nawet ci, którzy są z tego miejsca zadowoleni [...], są na śmierć przerażeni na myśl, że ich pozycja w tej hierarchii może zostać obniżona” — *ibidem*, s. 147.

¹⁶ A. Etkind, „Wątki ofiarnicze”, *Er(r)go. Teoria. Literatura. Kultura* 2015, nr 2, s. 161.

¹⁷ Irina Bogatyriowa pisze: „Надо признать, гибель Мальцова вызывает оторопь. Она неожиданна, ничем сюжетно не предвосхищается, в нее даже не верится до конца. Она больше похожа на буквальное воплощение авторской идеи о ненужности в наше время такого типа людей” — *eadem*, *Финальный побег...*

¹⁸ Zob. podobną konkluzję Aleksandra Etkinda — *idem*, *op. cit.*, s. 159.

gonistom. Nie zdziwi więc może uważnego i znającego Rosję czytelnika konstatacja jednej z komentatorek powieści, która napisała znamienne słowa: „Hesse nazwał powieść *Wilk stepowy* przestrogą przed faszyzmem. Taką samą przestrogą staje się historia archeologa Malcowa”¹⁹.

Bibliografia

- Aleszkowski, Piotr. 1996. „Błogosławieństwa”, przeł. J. Czech, *Literatura na Świecie* 11–12: 139–146.
- Eagleton, Terry. 2011. „Postkolonializm i »postkolonializm«”, przeł. Michalina Golinczak, Jakub Maciejczyk, *Nowa Krytyka* 26–27: 331–335.
- Etkind, Aleksander. 2015. „Wątki ofiarnicze”, przeł. Piotr Fast, *Er(r)go. Teoria. Literatura. Kultura* 2: 157–170.
- Тюстанова, Мадина. 2015. „Postsowieckość ≠ postkolonialność ≠ postimperialność, czyli co robić po końcu historii?”, przeł. Piotr Fast, *Er(r)go. Teoria. Literatura. Kultura* 2: 145–155.
- Алешковский, Петр. 2015. „Жить стало душно. Разговорведет Ольга Тимофеева”, *Новая газета* 130, <https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/11/25/66523-petr-aleshkovskiy-zhit-stalo-dushno>.
- Алешковский, Петр. 2015. *Крепость*. Москва: Издательство АСТ, http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=14393300.
- Богатырёва, Ирина. 2016. „Финальный побег (Петр Алешковский, *Крепость*)”, *Новый мир* 3, http://magazines.russ.ru/novi_mi/2016/3/finalnyj-pobeg-pr.html.
- Жучкова, Анна. 2017. „Мышь, увеличенная до размеров слона. *Крепость* П. Алешковского”, *Вопросы литературы* 6, <http://magazines.russ.ru/voplit/2017/6/mysh-uvelichennaya-do-razmerov-slona-pr.html>.
- Кузьменков, Александр. 2017. „Средняя температура по больнице”, *Урал* 1, <http://magazines.russ.ru/ural/2017/1/srednyaya-temperatura-po-bolnice-pr.html>.
- Облинова, Дарья. 2016. „Петр Алешковский, *Крепость*”, *Звезда* 12, <http://magazines.russ.ru/zvezda/2016/12/petr-aleshkovskij-krepost.html>.
- Тюстанова, Мадина. 2008–2009. „Деколониальный проект: от политической деколонизации к деколонизации мышления и сознания”, *Личность. Культура. Общество* 4/2008, 1/2009.
- Тюстанова, Мадина. 2011. „Постсоветское ≠ постколониальное ≠ постимперское, или Что делать после конца истории?”, *Личность. Культура. Общество* 13: 64–103.
- Эткинд, Александр. 2013. *Внутренняя колонизация. Имперский опыт России*. Москва: НЛО.
- Эткинд, Александр, Дирк Уффельманн, Илья Кукулин, red. 2012. *Практики внутренней колонизации в культурной истории России*. Москва: Новое литературное обозрение.

Przyjęto do druku/Accepted for publication: 31.10.2019

¹⁹ А. Жучкова, „Мышь, увеличенная до размеров слона...” [przeł. P.F.].